

УДК 378.014.15

М.О. Тимошенко

**ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ
ПРАВОВІДНОСИН ПРИВАТНИХ ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ:
ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

В статті досліджуються питання сутності та значення господарських правовідносин приватних вищих навчальних закладів, надається авторське розуміння поняття господарських правовідносин приватних вищих навчальних закладів, виокремлюються їх особливості.

Ключові слова: *правовідносини, господарські правовідносини, господарські правовідносини приватних вищих навчальних закладів.*

В статье исследуются вопросы сущности и значения хозяйственных правоотношений частных высших учебных заведений, обосновывается авторское понимание понятия хозяйственных правоотношений частных высших учебных заведений, выделяются их особенности.

Ключевые слова: *правоотношения, хозяйственные правоотношения, хозяйственные правоотношения частных высших учебных заведений.*

The questions of essence and value of economic legal relationships of private higher educational establishments are investigated in the article, the authorial understanding of concept of economic legal relationships of private higher educational establishments is grounded, their features are distinguished.

Key words: *legal relationships, economic legal relationships, economic legal relationships of private higher educational establishments.*

Складність та багатоаспектність права, з однієї сторони, та сфер життєдіяльності суспільства, з іншої сторони, зумовлюють появу та функціонування різноманітних правових відносин, що націлені на досягнення певного правового ефекту. Це надає змогу говорити про коло правовідносин, що складають певну взаємоузгоджену систему, які можна поділити на окремі різновиди. Центральне місце в системі правовідносин займають господарські правовідносини, що регламентуються нормами господарського права та націлені регулювання діяльності суб'єктів права щодо виробництва товарів, виконання робіт або надання послуг, а також здійснення владного управління цією діяльністю. Саме система господарських правовідносин становить основу функціонування і системи приватних вищих навчальних закладів України, що забезпечує реальність їх "існування" в системі господарського обігу. Питання правового регулювання господарської діяльності суб'єктів господарювання, в тому числі і приватних вищих навчальних закладів, були предметом дослідження таких вчених та провідних освітян як: В. П. Андрущенко, І. В. Булгакова,

О. М. Вінник, О. П. Віхров, Б. І. Корольов, В. М. Кравчук, І. М. Кучеренко, Л. Г. Максимець, В. К. Мамутов, В. В. Насонкін, В. М. Огаренко, О. А. Рекрут, В. І. Семчик, В. М. Сирих, І. Спасибо-Фатеева, Р. О. Стефанчук, І. І. Тимошенко, М. В. Токмовцева, О. І. Харитоновна, Є. О. Харитоновна, О. В. Червякова, В. С. Щербина та інші, проте їх наукові роботи торкаються питань правового регулювання господарських відносин приватних вищих навчальних закладів переважно в контексті або діяльності всієї системи вищої освіти, або вдосконалення освітньої діяльності навчальних закладів.

Актуальність вивчення особливостей господарських правовідносин приватних вищих навчальних закладів зумовлюється, з однієї сторони, відсутністю наукових робіт щодо цього питання, а, з іншої сторони, необхідністю переосмислення їх сутності і значення з метою удосконалення їх правового регулювання. Тому об'єктом наукового дослідження цієї роботи будуть система господарських правовідносин, суб'єктами яких є приватні вищі навчальні заклади.

В юридичній літературі поняття господарських відносин характеризується як "суспільні відносини, що виникають в процесі організації і здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання¹. На думку В. С. Щербини, в основу розуміння поняття господарських правовідносин вченим закладено ідею наявності подвійності їх природи:

1) пов'язана із організаційним моментом у розпочинанні господарської діяльності;

2) пов'язані із процесуальним моментом щодо здійснення господарської діяльності².

Альтернативним є розуміння господарських правовідносин як "скупності відносин, які виникають в процесі господарської діяльності між державними органами і підприємцями (підприємствами) стосовно виробництва, розподілу та реалізації продукції, надання послуг і робіт з метою отримання прибутку"³. Вважаємо, що це визначення є не зовсім коректним, оскільки господарські відносини можуть виникати та розвиватися не лише з метою отримання прибутку, що в цілому не відповідає ч. 2 ст. 3 Господарського кодексу України.

На думку С. Й. Кравчук, господарські правовідносини – це відносини між господарюючими суб'єктами і органами влади, які складаються в

¹ Щербина В.С. Господарське право: Підручник. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 13.

² Щербина В. С. Там само. – С. 14.

³ Господарське право: навчальний посібник / Жук Л.А., Жук І.Л., Наживець О.М. – К.: Кондор, 2003. – С. 9-10.

процесі організації та здійснення господарської діяльності¹. Проте, на нашу думку, дане визначення досить обмежує розуміння багатоаспектності господарських відносин. Так, в процесі господарської діяльності приватних вищих навчальних закладів господарські відносини торкаються не лише "відносин із органами влади", але і пов'язані із відносинами щодо внутрішньої організації вищого навчального закладу, його структури, взаємодії між структурними елементами; відносинами між різними навчальними закладами тощо. В продовження зазначеного визначення вченим виокремлюються ознаки господарських правовідносин, до складу яких відносяться: "обмежене, порівняно з цивільним правом коло суб'єктів, поєднання організаційних та майнових елементів в діяльності, матеріальний зміст господарської діяльності"².

Відомий вітчизняний вчений О. П. Віхров, досліджуючи природу господарських правовідносин, вказує на наявність двох автономних тенденцій щодо характеристики сутності господарських правовідносин. Вчений узагальнює ці тенденції розуміння природи господарських правовідносин, характеризуючи їх:

1) як єдиний різновид правовідносин, що врегульовані нормами господарського права³;

2) в якості особливих правовідносин, зв'язок між учасниками яких полягає в їхніх юридичних правах і обов'язках⁴.

Спрощуючи характеристику господарських правовідносин, деякими вченими, господарські правовідносини визначаються як сукупність відносин, що виникають в процесі господарської діяльності⁵.

Саме господарські відносини виконують роль проміжної стадії господарсько-правового регулювання, що знаходяться між господарсько-правовими нормами та господарською діяльністю як практичним результатом реалізації цих норм⁶, при чому господарські правовідносини виступають в якості правової моделі господарських відносин, їхньої ідеальної правової форми⁷.

Беручи за основу наведені вище погляди вчених щодо поняття, сутності та змісту господарських правовідносин, спробуємо охарактеризува-

¹ Господарське право України: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2007. – С. 25.

² Там само. – С. 26.

³ Хозяйственное право. Учебник / Под ред. В. В. Лаптева. – М.: Юрид. лит., 1983. – С. 18.

⁴ Советское хозяйственное право // Под ред. И. Г. Побирченко. – К.: Вища школа, 1985. – С. 37; Хозяйственное право. Учебник // Под ред. В. К. Макутова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 64.

⁵ Господарське право. Навч. посібник / Л. А. Жук, І. П. Жук, О. М. Неживець. – К.: Кондор, 2003. – С. 9; Вінник О. М. Господарське право. Курс лекцій. – К.: Атіка, 2004. – С. 26.

⁶ Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини. Монографія. – К.: Вид. дім "Слово", 2008. – С. 26.

⁷ Віхров О. П. Там само. – С. 29.

ти специфіку господарських правовідносин за участю приватних вищих навчальних закладів. Варто зазначити, що господарські відносини приватних вищих навчальних закладів є самостійним різновидом господарських відносин, які автономізуються через наявність особливого суб'єкта господарської діяльності – приватного вищого навчального закладу.

В юридичній літературі майже відсутні наукові дослідження питань особливостей господарських відносин приватних вищих навчальних закладів, проте, на нашу думку, господарські відносини приватних вищих навчальних закладів мають самостійне понятійне значення, що надасть можливість виокремити їх особливості, поняття, значення та структуру.

Беручи за основу вищезазначені погляди вчених щодо поняття та сутності господарських правовідносин, на нашу думку, доцільним є виокремлення характерних особливостей та сутності господарських правовідносин приватних вищих навчальних закладів, що надасть змогу встановити їх самостійний характер та визначити місце в системі господарських правовідносин.

Вважаємо, що господарські правовідносини приватних вищих навчальних закладів характеризуються наступними особливостями:

- це особливий різновид господарських відносин, одним із суб'єктів яких є приватний вищий навчальний заклад як суб'єкт освітньої діяльності, що заснований на приватній власності і підпорядкований власнику (власникам), та здійснює діяльність, яка пов'язана з наданням послуг для здобуття вищої освіти, з видачею відповідного документа;
- це відносини, що пов'язані із наданням послуг в сфері освітньої діяльності із видачею диплому про вищу освіту;
- це відносини, змістом яких є права і обов'язки приватного вищого навчального закладу щодо його створення, ліцензування, акредитації, освітньої діяльності тощо;
- це відносини, що мають правовий господарський характер, оскільки складаються між суб'єктами господарювання та породжують відповідні правові наслідки;
- це відносини, що мають реальний характер, тобто націлені на досягнення певного правового ефекту в сфері вищої освіти шляхом функціонування приватного вищого навчального закладу;
- це відносини, що формуються на основі правових норм, які відносяться до правового інституту освітньої діяльності;
- змістом господарських правовідносин за участю приватних вищих навчальних закладів є сукупність взаємозв'язків між суб'єктами, що пов'язані між собою через систему прав та обов'язків в сфері освітньої діяльності;

- це відносини, що виникають, змінюються та припиняються у зв'язку із настанням певних юридичних фактів або фактичного складу, що передбачено нормами чинного законодавства;

- це відносини, що засновуються та пов'язані із приватною власністю, на якій формується та функціонує приватний вищий навчальний заклад як суб'єкт господарських правовідносин.

Підсумовуючи зазначені особливості господарських відносин приватних вищих навчальних закладів, можливо зазначити, що вони являють собою самостійний різновид господарських правовідносин, які формуються за участю приватних вищих навчальних закладів, змістом яких є надання освітніх послуг в сфері вищої освіти із видачею відповідного документа про освіту та/або забезпечення надання вказаних послуг.

Характеристика особливостей господарських правовідносин за участю приватних вищих навчальних закладів буде неповною без аналізу їх різновидів. Необхідність дослідження видів зазначених правовідносин зумовлюється їх багатоаспектністю та багатопроявністю. В теорії господарського права різновиди господарських правовідносин пов'язуються із:

- їх інтегрованістю, що надає можливість говорити про їх групування за складом, ступенем конкретизації суб'єктів тощо¹;
- системоутворюючим характером класифікації²;
- особливостями та багатовекторністю суспільних відносин³;
- специфікою спрямованості господарський правовідносин⁴.

О. В. Віхров наголошує на тому, що загальновизнаною в господарському права є класифікація правовідносин залежно від характеру впливу на поведінку суб'єктів, яка надає змогу виокремити регулятивні та охоронні правовідносини⁵. Окрім того, за іншими критеріями вчений виокремлює активні та пасивні господарські правовідносини; матеріально-правові та процесуально-правові господарські правовідносини; складні і прості господарські правовідносини. В свою чергу А. О. Рыбалов за ступенем конкретизації суб'єктів правовідносин виокремлює конкретні та абсолютні правовідносини⁶.

¹ Мартемьянов В. С. Хозяйственное право. – Т.1. Общие положения: Курс лекций. – М., 1994. – С. 46-52; Хозяйственное право. Учебник / Под ред. В.К. Мамутова. – К., 2002. – С. 73-78.

² Віхров О.П. Господарське право. Спеціальна частина. Навч. посіб. – К., 2004. – С. 28-29.

³ Правоотношения и их роль в реализации права / Под ред. Ю. С. Решетова. – Казань, 1993. – С. 29.

⁴ Иоффе О. С. Спорные вопросы учения о правоотношении // Очерки по гражданскому праву: Сб. статей. – Л., 1957. – С. 44; Ермоленко В. Об'єкт у структурі правовідносин // Юридична Україна. – 2004. – № 1. – С. 11-15.

⁵ Віхров О. Класифікація господарських правовідносин: загальнотеоретичний підхід / О. Віхров // Вісник АПРН України. – 2008. – № 4 (55). – С. 139.

⁶ Рыбалов А.О. Абсолютные права и правоотношения // Правоведение. – 1996. – № 1. – С. 129.

Продовжуючи зазначені погляди вчених, на нашу думку, можливо наголосити, що система господарські правовідносини за участю приватних вищих навчальних закладів може бути структурована. Так господарські правовідносини за участю приватних вищих навчальних закладів є:

- конкретними (в яких чітко визначено суб'єкт правовідносин – вищі навчальні заклади, в тому числі і приватні вищі навчальні заклади);
- можуть бути активними (у випадку ініціювання приватним вищим навчальним закладом процедури ліцензування;
- можуть бути пасивними (у випадку проведення перевірки дотримання приватним вищим навчальним закладом ліцензійних умов провадження господарської діяльності);
- можуть бути регулятивними (у випадку визначення структури приватного вищого навчального закладу та регламентації взаємовідносин між його структурними підрозділами);
- можуть бути охоронними (у випадку оскарження неправомірних дій органів державної влади або посадових осіб щодо проведення акредитації приватного вищого навчального закладу);
- можуть бути матеріально-правовими (у випадку встановлення правового статусу структурних підрозділів приватного вищого навчального закладу);
- можуть бути процесуально-правовими (у випадку організації приймальної компанії приватним вищим навчальним закладом) тощо.

Незважаючи на наявність досить широкого та багатоаспектного розуміння різновидів господарських правовідносин, варто звернути увагу на ст. 3 Господарського кодексу України, яким визначаються елементи "сфери господарських відносин"¹ або "різновиди господарських відносин"²:

- 1) господарсько-виробничі відносини, тобто майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності;
- 2) організаційно-господарські відносини, тобто відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю;
- 3) внутрішньогосподарські відносини – це відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

¹ Господарський кодекс України № 436 - IV від 16.01.2003 року // www.rada.gov.ua

² Господарський кодекс України: Науково-практичний коментар / О. І. Харитонова, Е. О. Харитонов, В. М. Коссака та ін.; За ред. О. І. Харитонової. – Х.: Одиссей, 2007. – С. 11.

Понятійність господарських відносин приватних вищих навчальних закладів потребує роз'яснення питання їх значення для теорії господарських відносин, з однієї сторони, та для практичного розвитку господарських відносин приватних вищих навчальних закладів, з іншої сторони. Місце та роль господарських відносин приватних вищих навчальних закладів характеризується наявністю їх призначення. Беручи за основу теорію господарського права та господарських правовідносин, вважаємо, що роль господарських правовідносин у життєдіяльності системи приватних вищих навчальних закладів відзначається їх значенням. На нашу думку, значення господарських правовідносин приватних вищих навчальних закладів виявляється в наступному:

- по-перше, господарські правовідносини приватних вищих навчальних закладів є засобом конкретизації загального змісту норм права відповідно до конкретного життєвого випадку чи суб'єктів. Ця конкретизація здійснюється в межах реалізації права та надає змогу вирішити конкретне питання господарської діяльності приватного вищого навчального закладу шляхом встановлення, зміни чи припинення суб'єктивних прав (наприклад, отримання ліцензій передбачає відповідне волевиявлення приватного вищого навчального закладу, що ініціює господарські відносини із органом державної влади (Міністерством освіти і науки України) щодо проведення ліцензійної процедури та отримання ліцензії на здійснення відповідної освітньої діяльності);

- по-друге, господарські правовідносини надають можливість приватним вищим навчальним закладам визначити, яка сфера суспільних відносин регулюється за допомогою права, встановити межі правового регулювання, його способи і методи, а також інші особливості поширення права на відповідну сферу суспільних відносин (наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 29 Закону України "Про вищу освіту" вищі навчальні заклади самостійно мають право визначати форми навчання, форми та види організації навчального процесу. Таким чином, вищі навчальні заклади, в тому числі і приватні, використовуючи внутрішньогосподарські правовідносини, здійснюють організацію навчального процесу, визначають внутрішню структуру навчального закладу, визначають форми навчання тощо, тим самим здійснюючи в цілому освітню господарську діяльність);

- по-третє, господарські правовідносини надають змогу практично втілювати права та обов'язки суб'єктів права (приватних вищих навчальних закладів) в життя, а також конкретизувати зміст цих прав та обов'язків суб'єктів (наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 29 Закону України "Про вищу освіту" вищі навчальні заклади самостійно мають право самостійно розробляти та запроваджувати власні програми наукової і науково-виробничої діяльності. Це надає можливість вищим навчальним закладам, в тому числі і приватним, практично втілювати чи конкретизувати зміст цього

положення шляхом встановлення умов і порядку впровадження власних програм наукової та науково-виробничої діяльності, їх затвердження тощо);

- по-четверте, господарські правовідносини надають можливість визначити характер поведінки суб'єктів з точки зору її відповідності правовим вимогам або невідповідності (наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 69 Закону України "Про вищу освіту" невиконання вищим навчальним закладом головних завдань діяльності, вимог стандартів вищої освіти є підставою для позбавлення його ліцензій. Таким чином керівництвом вищого навчального закладу має можливість спрогнозувати відповідність чи невідповідність вимогам закону своїх конкретних дій у господарській діяльності);

- по-п'яте, господарські правовідносини визначають найбільш раціональний шлях досягнення мети господарської діяльності приватних вищих навчальних закладів. Зазначене пояснюється тим, що планування господарської діяльності приватних вищих навчальних закладів пов'язане із плануванням участі навчального закладу в господарських відносинах з метою найбільш раціонального досягнення мети своєї діяльності;

- по-шосте, господарські правовідносини надають можливість уникати виникнення соціальних конфліктів та сприяти їх подоланню. Конфліктність між суб'єктами права зумовлена їх антагоністичними інтересами, що можуть бути узгоджені за допомогою норм права шляхом їх поширення на життєдіяльність суспільства через систему правовідносин. Для прикладу можливо навести принцип вільної конкуренції серед суб'єктів господарювання, що надає змогу рівності умов господарювання.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2010 р.